

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI

(MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN
ARCHAEOLOGY)

OLBA
III

MERSİN 2000

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI- III

(MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN
ARCHAEOLOGY)

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN

Correspondance addresses for sending articles to
following volumes of Olba:

OLBA'nın bundan sonraki sayılarında yayınlanması
istenen makaleler için yazışma adresi:

Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü MERSİN/TURKEY

e-mail: kilikia@usa.net

Tel: 00.90 324 361 00 01 (10 lines) / 162 or 163

Fax: 00. 90 324 361 00 46

Teknik konulardaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr.
Mustafa Aksan, Arş. Gör. Ümit Aydınoglu ve Çukurova
Üniversitesi Matbaası çalışanlarına teşekkür ederiz.

ISSN 1301-7667
MERSİN 2000

İÇERİK

Remzi YAĞCI	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonundaki "Greko - Pers " Damga Mühür Grubu (Lev. 1-5) 1
Oya SAN	Urartu Siyasal Tarihinde Diauehi Krallığı (Lev. 6)...19
Julian JAYNES	İlyada'nın Zihni (Çeviren: Kamuran Gödelek) 29
Aslı SARAÇOĞLU	A Group of Funerary Stelai and Votive Reliefs in The Museum of Aydın (Lev. 7-9) 41
Suna GÜVEN	Vitruvius'un Gözüyle Mimarın Yetki ve Sorumluluğuna İlişkin Güncel Saptamalar (Lev. 10) 57
Suat ATEŞLİER	Melanpagos'dan Bulunan Bir Aiol Ante Başlığı (Lev. 11-13) 71
A. K. ŞENOL-F. KEREM	İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora (Lev. 14-20).....81
Levent ZOROĞLU	Kelenderis Nekropolü (Lev. 21-24) 115
Serra DURUGÖNÜL	Nagidos'dan (Bozyazı) Bir Diadem (Lev. 25-26) 135
Serap YAYLALI	Erzurum Müzesinden Graffito Bezeli Küp (Lev. 27-34) 143
Emel ERTEN	Anadolu'da Roma Dönemi Camcılığında Küresel Gövdeli Sürahiler (Lev. 35-40) 171
Aslı SARAÇOĞLU	Kyzikos'dan Figürlü Mezar Kabartmaları (Lev. 41-45) 181
Sencer ŞAHİN	Bauhistorisch- Epigraphische Zeugnisse Aus Dem Theater Von Perge 199
Sevim AYTEŞ	1999 Yılında Soloi / Pompeiopolis'te Bulunan Grekçe Mezar Yazıtı (Lev. 46) 211
Ayşe AYDIN	Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları (Lev. 47-49) 215

KILIKIA VE ISAURIA KİLİSELERİNDE GÖRÜLEN YÜKSEK TİPTEKİ TEMPLON KURULUŞLARI (Lev. 47-49)

*Ayşe AYDIN

ZUSAMMENFASSUNG:

DIE HOHE TEMPLONANLAGE IN DEN KILIKISCHEN UND ISAURISCHEN KIRCHEN

In der frühchristlichen Kirche sind das Bema und der Gemeindenraum durch eine Schranke voneinander getrennt, die im oströmisch-byzantinischen Raum als Templon bekannt ist. Durch die im gesamten byzantinischen Raum bei Ausgrabungen gefundenen Fragmente und durch schriftliche Quellen können wir die Form der Tempel und den Ort ihrer Aufstellung rekonstruieren. Im 4. und 5. Jh. ist die verbreitetste Form ein niedriges Templon mit einem Durchgang in der Mitte, der zum Kirchenraum hin vorgezogen sein kann. Die niedrige Templonanlage besteht aus mittelhohen Pfeilern und dazwischen stehenden Schrankenplatten. Die Pfeiler enden oben in Knäufen. Im 5. Jh. ist dann die hohe Templonanlage entstanden. Bei dieser Form stehen auf den Pfeilern kleine Säulen mit Basis und Kapitell. Diese aus einem Stück gearbeiteten Stützen sind als "Säulenpfosten" benannt worden. Sie tragen einen Architrav als oberen Abschluß. Die hohen Templonanlage sind meistens mit Säulenpfosten aber mitunter auch mit Vollsäulen versehen. Im 5. und 6. Jh. sind beide Arten von Tempel, niedrige und hohe, benutzt worden. Man hat versucht, die Ausbildung des hohen Tempels mit den Anforderungen der Liturgie in Zusammenhang zu bringen. Zwischenräume der Säulen könnten mit Vorhängen verschlossen worden sein, damit der nur für den Klerus vorbehaltene heilige Ort während der Feier der Liturgie vom übrigen Naos abgetrennt werden konnte. Eine Bestätigung für diese Annahme ist in dem syrischen Testamentum Domini, das von einer Abschränkung zwischen Laienraum und Sanktuarium mit Vorhängen berichtet. Hohe Tempel waren in Istanbul bei der Studioskirche, der Polyeuktoskirche und der Vorhalle des Seferli Koşu im Topkapı Sarayı vorhanden. In Kleinasien sind sie bei der Adytonbasilika und der Kirche B in Didyma, der Johanneskirche in Ephesos, den Kirchen auf der Athena und der Theater-Terrasse in Bergama, der Koimesiskirche in İznik und Hagios Nikolaos in Myra nachzuweisen. Im benachbarten Syrien scheinen hohe Tempel selten zu sein. Sie finden sich nur bei der Basilika des heiligen Kreuzes, dem sogenannten Zentralbau in Resafa und Qirk Bize. In Kilikien und Isaurien können wir einige Beispiele für hohe Tempel nennen: In der Kirche II in Emirzeli, in Işkkale, in der Kirche (extra muros) in Dağpazarı, in der Nordkirche in Yanıkkhan, in der Tempelkirche in Cennet Cehennem und der Kirche in Hasanaililer. Die Tempel können aus unterschiedlichen Materialien hergestellt sein, wie z.B. aus Holz, Kalkstein, Marmor oder Metall. Die Beispiele in Konstantinopel bestehen aus prokonnesischem und thessalischem Marmor (verde antico), andere Beispiele in Kleinasien aus Marmor oder Stein. Das Templon der Kirche in Dağpazarı und der Tempelkirche in Cennet Cehennem bestand aus Stein. Bei anderen bleibt das Material ungewiss, da sich keine Reste erhalten haben. Die Untersuchung von U. Peschlow über Templonanlage in Konstantinopel zeigt, daß es sich bei beiden hohen Tempel um einen hauptstädtischen Typus handelt. Er schlägt vor, daß dieser Typus in Konstantinopel entstanden und weiter entwickelt worden ist und dann von dort aus durch Exporte von Marmorarbeiten in die Provinze gelangte. In den Museen der Provinzen Kilikien und Isaurien befinden sich viele Fragmente aus importiertem besonders prokonnesischem Marmor, die zur liturgischen Ausstattung gehören. Sie können als Beispiele dienen, daß durch importierte Marmorstücke das Schema der hohen Templonanlage auch in Kilikien und Isaurien übernommen worden ist. Bei aufwendigeren Kirchen und vor allem bei den an der Küste liegenden Kirchen, zu denen der Transport einfach war, sind die Tempel aus Marmor oder Stein. Bei einfacheren auf den Bergen liegenden Kirchen werden die Tempel aus Holz bestanden haben. Einen Anhaltspunkt dafür

liefert Kirche II in Emirzeli, auf die in den vorliegenden Aufsatz näher eingegangen wird. Sie zeigt seitliche Einlaßspuren, die auf das Vorhandensein eines hohen Tempions aufweisen. Doch fehlen Einlaßspuren für Platten und Standspuren für Säulen auf der Basis, wie auch in dem Tempion der Ostkirche in Alahan. Es ist daher anzunehmen, daß die ganze Anlage nur aus Holz bestanden hat. Eine hölzernes Tempion ist durch Eusebius bereits für die konstantinische Zeit für die Kirche in Tyros belegt.

Yüksek Tipteki Tempionların Fonksiyonu

Erken Hıristiyan Dönemi kiliselerinde, dini törenin yapıldığı ve yalnızca ruhban sınıfının girebildikleri kutsal bir mekan niteliğindeki *bema* ile cemaatin bulunduğu *naosu* ayıran bir bölme yer alır. Eusebius, Tyros'daki kilisenin anlatımında böyle bir bölmeden sözeder¹. *Bemanın naosdan bu şekilde ayrımı Testamentum Domini* de de yer alır ve altar odasına yalnızca ruhban sınıfının girebileceği belirtilir². Levhalarından oluşan bu bölmeye Doğu Roma-Bizans Dönemi kiliselerinde *templon* adı verilir³.

Yüksek tipteki templonun, *bemanın* perdelerle kapatılabilmesi için oluştuğu kabul edilir. Buna göre sütun ya da sütunpayeler arasındaki levhaların desteklerle kıyaslanınca alçak seviyede kalması ile oluşan geniş açıklıklar perdelerle kapatılmaya başlanmıştır⁴.

Testamentum Domini içinde *sanctuarium* ve *naos* arasında yer alan ara bölmenin perdeli olması gerektiği ifade edilmektedir⁵. Her ne kadar alçak tipteki templonların, perde kullanımına uygun olmadığı düşünülse de, Suriye'de kimi kiliselerdeki bu tip templonların üzerinde arşitrava yer verilip perde kullanıldığı görülür⁶. Suriyeli liturjik kaynaklardan, perdelerin dini tören sırasında zaman zaman açılıp kapandığını öğreniyoruz. Buna göre, cemaat ve ruhban sınıfı kiliseye girdiklerinde templon perdeleri açıktır. Perdeler, kutsal kitaptan bölümleri inananlara aktaran Diakon'un kitabı altara koyması sonrasında, hıristiyan olmayanlara dışarı çıkmalarını söyledikten sonra kapatılır. Kutsal kurban nesnelere, yani ekmek ve şarap getirildiğinde ise perdeler tekrar açılır. Bunlar altara konduktan sonra *Eukharistik (Şükran) Ayini* sırasında perdelerin kapalı olup olmadığı kesin

---

Makaleyi okuyup, değerlendiren Prof. Dr. Serra Durugönül'e, Yard. Doç. Dr. Emel Erten'e ve Okt. Murat Özyıldırım'a, çalışmalarında beni her zaman destekleyen, Almanca özeti okuyup düzelterken sevgili hocalarım Prof. Dr. Heidemarie Koch ve Prof. Dr. Guntram Koch'a teşekkür ederim.

¹ Braun 1924, 655; Eusebius X/4

² Testamentum Domini I/19

³ Braun 1924, 649 v.d. Batıda ise bu bölüm *Cancelli* olarak adlandırılmıştır. Bema önündeki ikonların bir araya getirilmesiyle oluşan ve adeta bir duvar gibi bu bölümü kapatan kuruluş ise Yunanlılar tarafından *Templon* olarak, Ruslar tarafından *Ikonothesis* olarak adlandırılmıştır. Oysa Yunanlılar templonu oluşturan her bir bölüme *Ikonothesis* adını vermişlerdir.; Chatzidakis 1978, 327; Koch 1995, 48 v.d.; Peschlow 1991, 1449

⁴ Chatzidakis 1978, 327; Peschlow 1991, 1450; S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, 1996, 26 v.d.

⁵ Testamentum Domini I/19

⁶ G. Tchalenko, Eglises de Village de la Syrie du Nord, Planches, 1979, 45 Abb. 86; 57 Abb. 107

olmamakla birlikte, ayin sonunda cemaate kutsal nesnelere dağıtım yapılırken perdelerin açık olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Templonun perdelerle kapatıldığı en erken örnek, korkuluk levhaları olmayan Roma Aziz Petrus Kilisesi'nin yüksek tipteki templonudur. Templonun perdeli bir tasviri Pola röliker kutusu üzerinde (400) yer alır⁸.

Bemanın perdelerle kapanmasına imkan sağlayan yüksek tipteki templonun, aynı zamanda daha sonra oluşacak bemanın resimlerle kapatılmış hali İkonostasis'e öncü olduğu da kabul edilir⁹.

U. Peschlow her iki templon tipini de belli bir fonksiyona bağlamak taraftarı değildir. Ona göre her iki tipin seçiminde de ne liturjik gereklilik rol oynamıştır, ne de templonun büyük ölçülerde resimlerle süslenme isteği sonucu alçak tipten yüksek tipe geçiş olmuştur¹⁰.

Kilikia ve Isauria Dışındaki Bölgelerde Yüksek Tipte Templon Kuruluşları

İlk templon örneği bugünkü Lübnan sınırları içerisinde kalan Tyros'da (Sur) 314 yılında yapılan kilisede karşımıza çıkmakta¹¹, kelime olarak ise templona ilk olarak 7.yy.'da Rahip Phillipos'un Vita'sı içinde rastlanmaktadır¹².

Başta İstanbul olmak üzere, Yunanistan ve diğer merkezlerde yapılan kazılarda bulunan parçalar ve bazı kaynaklardaki anlatımlar aracılığıyla kilise mimarisinde templonun konumu ve formu konusunda bilgi sahibi olmaktayız¹³. Buna göre 4.ve 5.yy. içinde en yaygın olan form; basit, alçak tipteki templondur¹⁴.

Bu tipte genelde iki sütun ile vurgulanan giriş kısmı ortada yer almakta; yanlarda da giriş açıklıkları bulunabilmektedir¹⁵. Üst kısımları topuz ile sonuçlanan 1.10-1.20m yüksekliğe sahip kısa payeler arasında levhalar vardır. Bu tipin diğer templon tiplerinin öncüsü ve çıkış noktası olduğu kabul edilir¹⁶ (Fig. 1).

5.yy.'dan başlayarak templonların bir taraftan yükseltilip, diğer taraftan da genişletilerek yan neflere kadar uzatıldığı dikkat çeker. Böylece

⁷ C. Strube, Die "Toten Städte". Stadt und Land in Nordsyrien während der Spätantike, 1996, 44

⁸ T. Buddensieg, Le Coffret en Ivoire de Pola, Saint-Pierre et le Latran, CArch 10, 1959, 158 v.d. Fig. 1-5

⁹ Peschlow 1991, 1450; Mathews 1980, 178 v.d., Th.F. Mathews en azından İstanbul'deki 5.ve 6.yy. liturjisinde perdelerin rol oynamadığını gösterir.

¹⁰ Peschlow 1991, 1450

¹¹ Eusebius X/4; Braun 1924, 650; H. Kähler, Die frühe Kirche Kult und Kultraum, 1972, 67 v.d.

¹² Chatzidakis 1978, 326

¹³ Braun 1924, 660-667 "Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung" adını taşıyan çalışmada templonlar için beş ana grup belirler. Ancak bunlardan sadece ilk ikisinin erken Hıristiyan-Bizans Dönemi'nde, diğerlerinin Ortaçağ'da oluştuğunu belirtir.

¹⁴ Alçak tipteki bazı örnekler için bkz. Orlandos 1952, 510 Abb. 471; 511 Abb. 472; 526 Abb. 490-491

¹⁵ Mathews 1980, 109 v.d.

¹⁶ Braun 1924, 660

yüksek tipteki templonlar oluşmuştur. Bu tipte levhalar boyutlarını korurken, kısa payelerin üzerine küçük sütunlar yerleştirilerek uzatılır. *Sütunpaye* olarak adlandırılan¹⁷ bu destekler üzerinde ise arşitrav yer alır¹⁸ (Fig. 2). Bu tipin diğer bir çeşidinde ise, destek olarak kullanılan sütunpayelerin yerini tüm sütunların aldığı görülür¹⁹ (Fig. 3).

6.yy.'da imparatorluğun tüm bölgelerine bakıldığında, aynı bölgede ve aynı yerleşimde her iki templon tipinin de farklı kiliselerde kullanıldığı görülür. Bu da bütün imparatorluk eyaletlerinde aynı zamanlarda, sistemli olarak alçak tipten yüksek tipe geçiş olmadığını, böyle bir gelişmenin "kural" olarak kabul edilemeyeceğini gösterir²⁰.

Doğu Roma-Bizans Mimarisi'nde 4.yy.'dan beri kullanımı söz konusu olan templon ile ilgili diğer bilgilerin yanısıra, bir kilisenin nasıl düzenlenmesi gerektiğini belirten liturjik kaynaklar içinde Suriye'de yazılmış olan ve 5.yy.'da kaleme alınan *Testamentum Domini*'de *sanctuarium* ve *naos* arasındaki bir ara bölmenin varlığından söz edilir²¹.

5.ve 6.yy. İstanbul kiliselerinin templon formlarını anlatan kaynaklara bakıldığında ise ilk dikkati çeken Paulos Silentiarios'un Hagia Sophia'nın 562 yılındaki dini törenle açılışını anlattığı yapıtıdır. Burada kilisenin templonundan da söz edilmektedir²². Bu anlatımda geçen templon, tüm sütunlardan oluşan, arşitravlı yüksek tiptedir. Buna rağmen U. Peschlow İstanbul'da tüm sütunlara sahip hiçbir templonun arkeolojik olarak kanıtlanamadığını belirterek, Hagia Sophia'nın tüm sütunlardan oluşan templonuna kuşkulu bakar²³.

Aziz Artemios'un *Miracula*'sı içinde yer alan bilgiye göre, İstanbul'da bu aziz için yapılan kilisede de (7.yy. ilk çeyreği) yine yüksek tipte bir templon yer almaktaydı²⁴.

İstanbul'da alçak ve yüksek tipteki templonun aynı dönem içinde yan yana mı kullanıldığı ya da bunlardan birinin diğerine tercih edilmediğini ortaya koymaya çalıştığı araştırmasında U. Peschlow, 5.ve 6.yy.'lara tarihlenebilen sütunpaye ve arşitravlı yüksek tipteki templonları tespit etmiştir. Bunlar: Studios Manastırı Kilisesi templonu²⁵, Polyektos

¹⁷ Peschlow 1991, 1449 Bu tip destekleri "Säulenpfosten" olarak adlandırmaktadır.

¹⁸ Braun 1924, 660

¹⁹ Erken örneklerden biri Roma Aziz Petrus Kilisesi (319) templonudur, bkz. Peschlow 1991, 1449; Bir diğer önemli örnek olan Teselya, Thebes B (Petros) Bazilikası'nda da (4.-6.yy.) desteklerin çoğunu sütunlar oluşturur. Xydis 1947, Fig 5; Ayrıca Hagia Sophia da bu gruba dahil edilir, bkz. Braun 1924, 661

²⁰ Örneğin Didim'de A Kilisesi'nde alçak tipte, Adyton Bazilikası'nda ise yüksek tipte templon kullanımı söz konusudur. Peschlow 1975, 211 v.d.

²¹ Testamentum Domini I/19

²² P. Friedländer, Johannes von Gaza und Paulus Silentiarius, Kunstbeschreibungen justinianischer Zeit, 1912, 287-289, Abb. 8

²³ Hagia Sophia templonuna ait farklı rekonstrüksiyonlar için bkz. Xydis 1947, 1 v.d. Fig. 2- 4

²⁴ C. Mango, On the History of the Templon and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople, Zograf 10, 1979, 42 v.d.

²⁵ Mathews 1980, Fig. 7-8; 15-16; 24

Kilisesi templonu²⁶ ve Topkapı Sarayı'ndaki Seferli Koğuşu revakını oluşturan templon kuruluşudur²⁷. Ancak, araştırılan templon parçalarının 5.ve 6.yy.'lara tarihlenmesi, 4.yy.'da başkentte alçak tipteki templonun varlığının kuşku ile karşılanmasına neden olmuştur. Çünkü bu erken döneme ait hiçbir arkeolojik veri yoktur²⁸.

Th.F. Mathews her iki tipin de başkentte yan yana kullanıldığını öne sürer²⁹. A. Grabar ise, saptanan mimari parçalardan yola çıkarak 5.ve 6.yy.'larda alçak tipte templonların varlığından söz eder³⁰.

U. Peschlow'un araştırması 5.ve 6.yy.'larda tek ve yaygın templon tipinin yüksek tip olduğu ve bu tipin İstanbul'da olduğu, geliştiği ve buradan diğer bölgelere ulaştığı sonucunu ortaya koyar³¹.

H. Belting de yüksek tipteki templonların başkentte özgü bir tip olduğunu belirterek, Euphemia Kilisesi templonu rekonstrüksiyonunu tüm sütunlardan meydana gelen yüksek tipte yapar³². Ancak U. Peschlow bu templonun kilisenin ilk yapılışına ait olamayacağını öne sürmektedir³³.

Yüksek tipteki templon kuruluşlarına Anadolu'dan örnekler de bulmak olasıdır³⁴. Didim'deki B Kilisesi ve Adyton Bazilikası sütunpaye ve levhalarından oluşan yüksek tipteki templonları 5.-6.yy.'a tarihlenmektedir³⁵. Efes'deki Aziz İoannes Kilisesi'nin tüm sütun ve levhalara sahip üstte arşitravlı templonu³⁶, Bergama'daki Athena Terası ve Tiyatro Terası üzerinde yer alan kiliselerin templonları³⁷, İznik Koimesis Kilisesi³⁸ ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi³⁹ templonları ise sütunpayeli desteklerden meydana gelen ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen yüksek tipteki örneklerdir.

Anadolu'nun komşusu Suriye'de az olmakla birlikte yüksek tipteki templonlara rastlanır. Burada da erken templon formunun alçak tip olduğu

²⁶ Mathews 1980, Fig. 39

²⁷ S.H. Eldem-F. Akozan, Topkapı Sarayı, Tarihsiz, 73 v.d. Enderun Avlusunu çevreleyen farklı teknik ve biçimde yapılmış iki katlı koğuşlar Seferli, Kilerli ve Hazineyi isimlerini taşırlar.

²⁸ Peschlow 1991, 1468

²⁹ Mathews 1980, 110

³⁰ A. Grabar, Sculptures byzantines de Constantinople (IVe-Xe s.), 1963, 76 v.d.

³¹ Peschlow 1991, 1469

³² R. Naumann-H. Belting, Die Euphemia Kirche am Hippodrom zu İstanbul und ihre Fresken, 1966, 98 v.d. Abb. 32.

³³ Peschlow 1991, 1468 v.d.

³⁴ Anadolu dışındaki örnekler için bkz. Orlandos 1952, 527 Abb. 492; 528 Abb. 493-494; 532 Abb. 498

³⁵ Peschlow 1975, 253, 256; Lev. 42, 5-6; Lev. 42, 3-4

³⁶ H. Hörmann, Die Johanneskirche. Forschungen in Ephesos IV/3, 1951, 173 v.d. Abb. 47-48; M. Restle, "Ephesos" RBK II, 1971, 190 v.d. Abb. 11.

³⁷ K. Rheidt, Die Stadtgrabung, Teil 2 Die byzantinische Wohnstadt, 1991, 229, 227 Abb. 43d ve 230 Abb. 44; 230, 227 Abb. 43g ve 231 Abb. 45.

³⁸ Peschlow 1972, 167 v.d. Abb. 6

³⁹ Peschlow 1990, 220-225 Abb. 3

kabul edilir⁴⁰. T. Ulbert'in Resafa'da yaptığı araştırma, Kutsal Haç Kilisesi'nin (559) tüm sütunlardan oluşan yüksek tipte bir templon kuruluşuna sahip olduğunu ortaya koyar⁴¹. Yine T. Ulbert, Resafa'daki Merkezi Planlı Yapı'nın da yüksek tipte bir templona sahip olduğu düşüncesindedir⁴². G. Tchalenko'da, Qirk Bize'nin templonunun rekonstrüksiyonunu levhalar içine yerleştirilmiş tüm sütunlardan oluşan yüksek tipte yapar (4.yy.)⁴³.

Kilikia ve Isauria Bölgesi'ndeki Yüksek Tipte Templon Kuruluşları

Kilikia ve Isauria bölgesine baktığımızda kiliselerin tahrip edilmiş olmaları, yeterli kazı çalışmalarının yapılmamış olması yüzünden *in situ* templon kuruluşları görülmemekle birlikte, bunlara ait olan mermer ya da kireç taşından yapılmış payelerin, sütunpayelerin, levha ve bunlara ait küçük parçaların bölge müzelerinde yer aldığı dikkat çeker⁴⁴.

Yine bazı kiliselerde hala apsis önündeki templon kaidesi görülebilmektedir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz; Cambazlı Kilisesi, Uzuncaburç Tapınak Kilisesi, Öküzlü Transept Kilisesi, Alahan Manastırı Doğu Kilisesi, Cennet Cehennem Tapınak Kilisesi, Emirzeli 2 No'lu Kilise, Afrodisias Aziz Pantaleon Kilisesi ve Dağpazarı Kilisesi (extra muros) templon kaideleridir.

Yine Kilikia ve Isauria'daki bazı kiliselerde, yüksek tipteki templon kuruluşlarını kanıtlayacak, apsis önünde, nefleri birbirinden ayıran karşılıklı sütunlar arasında, bunların başlık ya da başlık üzerinde yer alan kemer başlangıçlarında yuvalar görülür.

Örneğin, Işıkkale Kilisesi'nin apsis önündeki ilk iki sütununun başlıklarındaki yuvalar, Emirzeli 2 No'lu Kilise'de kuzey arkadın doğudaki ilk sütun başlığının üzerindeki kemer başlangıcında bulunan yuva, Hasanaliler Kilisesi'nde güney arkada ait doğudaki payenin kemer başlangıcındaki yuva, Yanıkhan Kuzey Kilisesi apsis arkasında yerde bulunan bir yüzünde yuva olan kemer başlangıcı, saptayabildiğimiz örneklerdir.

O. Feld, Cennet Cehennem'deki Tapınak Kilisesi'nin templon kaidesinde üç paye ve levhalar için yuvalar olduğunu ve antik yapılardan alınmış iki sütununda templon kuruluşunda kullanıldığına dikkat çeker⁴⁵. Yine O. Feld'in anlatımından ayrıca bu templona ait iki sütundan birinin arşitrav için düşünülmüş bir yuvaya sahip olduğunu öğreniyoruz⁴⁶. Sütunların varlığı, O.

⁴⁰ Ulbert 1986, 136

⁴¹ Ulbert 1986, 32 v.d.

⁴² Ulbert 1986, 136 Dipnot 265

⁴³ G. Tchalenko, Villages Antiques de la Syrie du Nord I-II-III, 1953, I, 325 v.d., II, Pl. CV, 3

⁴⁴ Bazı paye ve levha parçaları için bkz. MAMA II, 104 Abb. 100-101; 116 Abb. 115; Gough 1985, Fig. 35, 37; Gough 1975, 156 Fig. 5

⁴⁵ Feld 1967, 273-274 Abb. 5

⁴⁶ Feld 1967, 273 v.d.

Feld'in sadece templon kaidesinde yuvalarını gördüğü payelerin, sütunpaye olma ihtimalini akla getirmektedir.

Dağpazarı Kilisesi (extra muros) templonun rekonstrüksiyonu da M. Gough tarafından kalıntılara bakılarak sütunpayeli ve payeli olarak yapılmaktadır. Buna göre, nefleri birbirinden ayıran arkadların beşinci sıradaki sütunları bitişiğinde payeler, templon girişinin her iki yanında ise ikişer sütunpaye yer almış, bunların üzerinde de üç arkad oluşmuştur⁴⁷ (Fig. 4).

Rekonstrüksiyonu yapılabilecek bir diğer yüksek tipteki templon Emirzeli'deki 2 No'lu Kilise'de yer almaktadır⁴⁸ (Fig. 5):

Burada kuzey arkad sırasının doğu ucundaki sütun başlığı üzerine oturan kemer başlangıcının güney yüzünde bir yuva yer alır. Bu sütun karşısına denk gelen sütun, güney arkad sırası tahrip olduğu için günümüze ulaşmamıştır.

Her iki arkad sırasının doğudaki bu ilk iki sütünü arasında, tabandan bugünkü seviyeye göre 40cm yüksekte kuzey-güney doğrultusunda yatay olarak yerleştirilmiş, düzgün kesilmiş iki büyük blok taş dikkati çeker.

Kuzey arkad sırasının doğudaki bu ilk sütünü ile ilk blok taş arası, üzeri toprakla örtülü olup, 1.00m'lik bir mesafeye sahiptir. Sonrasındaki ilk blok taş ise 1.25m uzunluğundadır. Bitişiğindeki taş ise 1.46m ölçüsüne sahip olup, aynı zamanda üzerinde yazıt yer alır. Bu taş sonrasındaki bölüm, güney arkad sırasının ilk sütununa kadar 2.25m'lik bir mesafe verir. Böylece kitabeli blok taşın iki yanında aynı ölçülerde ikişer blok taş ile templon kaidesi elde edilmiş olur. Bu düzende, üzerinde kitabe yer alan taş, templonun giriş açıklığını oluşturmaktadır⁴⁹.

Kilikia ve Isauria Bölgesi'ndeki Yüksek Tipteki Templonlar'da Kullanılan Malzeme ve Teknik

Yüksek tipteki templonlardan sadece Dağpazarı Kilisesi'nde (extra muros) ve Cennet Cehennem'deki Tapınak Kilisesi'nde taş malzemenin kullanılmış olduğu görülür. Diğerlerinin malzemesi hakkında kesin bir şey söylenememekle birlikte Emirzeli 2 No'lu Kilise'nin templon kaidesinin üzerinde levha ve desteklerin sabitleştirilmesi için kullanılmış olması gereken yuvaların eksik oluşu, templonun üst yapısının ahşap olabileceğini akla getirmektedir.

Ahşap malzemenin templon kuruluşlarında kullanıldığı ilk örnek, yine ilk templon olma özelliğine de sahip Tyros'da yapılan kilisenin templonudur. Böylece Konstantin Dönemi'nden (311/13-361) itibaren ahşap malzemenin

⁴⁷ Gough 1975, 156 Fig. 5

⁴⁸ A. Aydın, Emirzeli: Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauhen Kilikien, 1998, 47 v.d.

⁴⁹ Templon kuruluşlarında ortada yer alan giriş açıklığına sahip olan (kitabe olmaksızın) Kilikia ve Isaura kiliseleri Dağpazarı Kilisesi (extra muros) Gough 1975, 156 Fig. 5; Korykos Kathedral MAMA II, 103; Cennet Cehennem Tapınak Kilisesi Feld 1967, 273 Abb. 5; Afrodiasis Aziz Pantaleon Kilisesi'dir. L. Budde, St. Pantaleon von Aphrodisias in Kilikien, 1987, 22 Abb. 37-38, 42-43, 96-97. Ayrıca Suriye-Resafa'daki Kutsal Haç Kilisesi templonunda girişin hemen arkasında, bitişiğindeki taş üzerinde kiliseyi yapan piskopos Abraham'a ait kitabe yer alır. Bkz. Ulbert 1986, 34 Abb. 18

templon kuruluşlarında kullanıldığı ve bunun, en erken kullanılan malzeme olduğu kanıtlanmaktadır⁵⁰.

Templon kaidesi üzerinde levha ve desteklerin sabitleştirilmesi amacıyla kullanılan yuvaların eksik olması nedeniyle M. Gough'da Alahan Manastırı'ndaki⁵¹ Doğu Kilisesi templonunun ahşap malzemeden yapıldığını kabul eder⁵². Hasanaliler, Işıkkale ve Yanıkhan kiliselerinin bugünkü durumlarından dolayı templon kaideleri görülememekte ve bu yüzden üst yapının hangi malzemeye sahip olduğu belirlenememektedir.

Ahşaptan oluşturulduğunu kabul ettiğimiz 2 No'lu Kilise'nin templonunun ahşap rekonstrüksiyonu da şu şekilde yapılabilir (Fig. 6):

Kuzey ve güney arkad sırasının doğudaki ilk sütunlarının birinin güney, diğerinin kuzey yüzünde yer alan yuvalar arşitrav için düşünülmüştü. İki adet sütunpaye, taştan sütunların hemen yanında, ikisi ise kitabeli blok taşın sağ ve solunda yer almış, bu sütunlar arasına ise birer levha yerleştirilmişti. Bunlar uzun levhalar olmalıdır.

Burada düşündüğümüz gibi uzun levhalara çok sık olmamakla birlikte, malzeme farklı da olsa Alahan Manastırı Batı Kilisesi içinde⁵³, İznik Koimesis Kilisesi templonunda⁵⁴, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi templonunda⁵⁵ ve İstanbul Hagia Eirene'nin taban döşemesinde⁵⁶ rastlanır.

Erken Hıristiyan-Bizans Dönemi'nde levhaların süslemesinde ajur, oyma ve kabartma teknikleri sık kullanılan tekniklerdir. Süsleme öğelerini ise geometrik motifler, içinde daire, yonca, dört tarafı ilmikli yaprak ya da az da olsa hayvanların yer aldığı örgüler, bitkisel motifler, serbest ya da daire içinde haçlar ve monogramlar oluşturmuştur⁵⁷.

Genel olarak -bugüne kadar yapılan yayınlardan ve müzelerdeki buluntulardan yola çıkarak- Kilikia ve Isauria Bölgesi kiliselerindeki templon levha parçalarına bakıldığında, balık pulu⁵⁸, merkezdeki daire

⁵⁰ Braun 1924, 651

⁵¹ Alahan Manastırı Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi arasında yer alan iki nefli vaftizhanenin de apsis önündeki templon kaidesi üzerinde yuvaların olmaması burada da ahşap -belki de yine yüksek tipte- bir templonun varlığını düşündürür.

⁵² M. Gough, "Excavations at Alahan Monastery", AnatSt XIV, 1964, 186

⁵³ Gough 1985, Fig. 37-40

⁵⁴ Peschlow 1972, 168 Abb. 6

⁵⁵ Peschlow 1990, 224 v.d. Abb. 3

⁵⁶ T. Ulbert, Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes (Schränkenplatten des 4.-10. Jhs) 1969, 3

⁵⁷ Deichmann 1976, 224 v.d.; Ayrıca F.W. Deichmann, Ravenna Hauptstadt des spätantiken Abendlandes, Kommentar, 3. Teil, 1989, 273-278

⁵⁸ Braun 1924, 667 v.d.; C. Delvoye, "Cancelli" RBK I, 1966, 905 v.d.; Orlandos 1952, 516-517 Abb. 477- 478; Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan örnekler için bkz. N. Firatlı, La Sculpture Byzantine Figurée au Musée Archéologique d'Istanbul, 1990, 150-172, Pl. 93-104

⁵⁹ MAMA II, 104 Abb. 101

içinde haç⁵⁹, içinde bitkisel motiflerin yer aldığı örgü süslemelerin, levhalarda kullanıldığı görülür⁶⁰.

Kilikia ve Isauria Bölgesi'nde Yüksek Tipte Templonların Ortaya Çıkışları

İstanbul'a özgü, burada geliştiği kabul edilen yüksek tipteki templon kuruluşlarının, Kilikia ve Isauria Bölgesi'ne de, başkent çevresinden gelen malzeme ve buna bağlı *stil ihracatı* sayesinde ulaştığı düşünülebilir.

Nitekim imparator II. Theodosios (408-450) zamanında başlayan ve I. Iustinianos (527-563) zamanında İstanbul yakınlarında Marmara Denizi'ndeki Prokonnessos (Marmara) Adası'nda kurulan atölyelerde, adadan elde edilen ve aynı adı taşıyan mermerin işlendiği, seri bir üretimin olduğu görülür. Bazen tümü, bazen de yarısı işlenmiş olan ve kiliselerin iç donanımını oluşturan levhalar, sütunlar, sütun başlıkları, ambon, altar ve ciborium gibi parçalar Prokonnessos'dan tüm Akdeniz Bölgesi'ne gönderilmiştir.

Özellikle bu malzemedan yapılan öğelerin, imparator ve yakın çevresi ile zengin kişilerin, bölge piskoposlarının yaptırdığı yapılar için ısmarlandığı dikkat çeker. Deniz, göl ve nehir yollarının kullanılmasıyla oluşan kusursuz bir taşımacılık sistemi sayesinde İstanbul'dan Akdeniz çevresindeki tüm kıyı bölgelerine (İtalya -Ravenna⁶¹, Balkanlar⁶², Anadolu, Mısır, Kuzey Afrika gibi) ve bu bölgelerin iç kısımlarına kadar Prokonnessos mermeri ulaştırılmıştır⁶³.

Kullanılan malzeme ve işçilik aracılığıyla başkent, diğer bölgelerde *ekoI* olmuş, bu üretim sayesinde diğer bölgelere sütun başlıkları, levhalar, ambon vb. unsurlar aracılığıyla yayılan başkent stili, çeşitli yörelerde kireç taşı ya da yerel mermer üzerine de uygulanmıştır⁶⁴.

Kuzey Afrika'ya giden yol üzerinde Sicilya kıyılarında Marzemeni'de, bir kilise için liturjik malzeme taşıyan geminin batması, bu ihracatın boyutları hakkında bize fikir vermektedir. Gemideki birçok sütun, sütun başlık ve kaideleri, templon levha ve sütunpayeleri, altar, ciborium

⁶⁰ Gough 1985, Fig. 37; MAMA II, 116 Abb. 115

⁶¹ Gough 1985, Fig. 35 Ayrıca Paulos Silentarios'un İstanbul Hagia Sophia'nın templon arşitravında İsa, Meryem, peygamber-melek ve havari resimlerinin yer aldığı belirtmesi, bu tasvirlerin Deesis sahnesi olup olmadığı tartışmasına yol açmıştır. Bkz. Xydis 1947, 1 vd.; K. Kreidl-Papadopoulos, Bemerkungen zum Justinianischen Templon der Sophienkirche in Konstantinopel, JbÖByz 17, 1968, 279-289 Bu tür resimleri templon arşitravlarında görmek M. Chatzidakis'e göre biraz imkansızdır. Bu arşitrav, sade bitkisel ve geometrik bezemeye sahip olmalıdır, diyerek dönem içindeki genellemeyi bozmak istemez. Bkz. Chatzidakis 1978, 329

⁶² Örneğin Hırvatistan yakınlarında Parenzo'daki Eufrasiano Kilisesi iç donanımını oluşturan malzemeler Prokonnessos mermeri olup, 6.yy. ortalarına tarihlenirler. Bkz. E. Russo, Sculture del Complesso Eufrasiano di Parenzo, 1991, Fig. 73, 86-87, 90, 95, 103-104, 124-125, 131-132

⁶³ A. Effenberger-H.G. Severin, "Bauskulptur des 5. und 6. Jahrhunderts" Das Museum für spätantike und byzantinische Kunst, 1992, 37 v.d.; A. Effenberger, "Frühchristliche Kunst in Rom und Konstantinopel" Frühchristliche Kunst in Rom und Konstantinopel Schätze aus dem Museum für spätantike und byzantinische Kunst Berlin, 1996, 17.

⁶⁴ Deichmann 1976, 226 v.d.; Koch 1995, 50

Prokonnessos mermerinden, ambon ise Teselya mermerinden yapılmıştı. Tüm yük, yaklaşık 76-77 ton ağırlığındaydı⁶⁵.

U. Peschlow'a göre kilise iç donanımına ait bölümlerden olan, tek parça malzemenin alt kısmının paye, üst kısmının sütun şeklinde oluşturulduğu yüksek tipteki templon, başkente özgü, ilerici, modern templon formudur⁶⁶.

Bölge müzelerinde Prokonnessos mermerinden, bu mermerle kıyaslandığında daha az da olsa Teselya mermerinden, kırmızı ve gri granitten, yeşil porfirden yapılmış sütun, sütun başlığı, altar, ambon ve ciborium parçaları bulunmaktadır⁶⁷.

Yine bölge kiliselerinden kıyıda yer alanlarda (Meryemlik, Silifke, Korykos'da yapılan kiliseler gibi) bu tür malzemenin çokluğu dikkat çekmektedir. Dağlık bölgedeki kiliselerde ise bunların daha az kullanımı söz konusu olmakla birlikte, başkentin etkisini malzemede pek olmasa da, yerel malzemeye uygulanan stilde görürüz. Bu özellikle sütun başlıklarında (Alahan Manastırı kiliseleri ya da Kanlıdivane kiliseleri sütun başlıklarında olduğu gibi) dikkat çeker.

Belli bir fonksiyonla bağlantısının kurulması yerine, yüksek tipteki templon kullanımının İstanbul'da başlayıp, imparatorluğun diğer bölgelerine yayılmış bir moda olarak görülmesi gerektiği görüşündedir.

Sonuç olarak İstanbul'da başlayan bu modadan, İstanbul ve çevresinden yapılan malzemenin satışı aracılığıyla Kilikia ve Isauria'nın da etkilenmiş olduğu ve yüksek tipte templon örneklerini verdiği söylenebilir. Bu örnekler kıyıdağı kiliselerde ithal malzemeyle ya da yerel malzemeyle oluşturulurken, dağlık bölgede diğer malzemelerin yanısıra ahşap da tercih edilmiştir.

Figür Listesi

Fig. 1 Lokris, Daphnousios Bazilikası templonu (Orlandos 1952)

Fig. 2. Thasos Bazilikası templonu (Orlandos 1952)

Fig. 3 Paros, Katopoliani Kilisesi templonu (Orlandos 1952)

Fig. 4 Dağpazarı Kilisesi templonu (extra muros) (Gough 1975)

Fig. 5 Emirzeli 2 No'lu Kilise'nin templonu

Fig. 6 Emirzeli 2 No'lu Kilise'nin templonunun kilisedeki görünümü

⁶⁵ Koch 1995, 50 v.d.

⁶⁶ Peschlow 1991, 1470 Başkent dışında 5.ve 6.yy. kiliselerinde alçak tipte templon kullanımının U. Peschlow'a göre üç nedeni vardır. Bunlar:

Bilinçli olarak muhafazakar davranıldığından

İstanbul yapımlı templona ödeyecek para sağlamadığından

Genel anlamda başkentin her bölgeye çok büyük etkisi olmadığından

⁶⁷ İstanbul örneklerinde ise Polyuktos Kilisesi templon parçaları Prokonnessos mermeri, Studios Manastırı Kilisesi'nin ve Topkapı Sarayı'ndaki Seferli Koğuşu revakındaki templon parçaları Teselya mermerindedir. Bkz. Matthews 1980, Fig. 7-8. 39

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

- Braun 1924 J. Braun, Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung, 1924
- Chatzidakis 1978 M. Chatzidakis, "Ikonostas" RBK III ,1978, 326-353
- Deichmann 1976 F. W. Deichmann, Ravenna Hauptstadt des spätantiken Abendlandes, Kommentar, 2. Teil, 1976
- Eusebius Des Eusebius Pamphili Bischofs von Caesarea Kirchengeschichte, C. II, (Çev: P. Hauser), 1932
- Feld 1967 O. Feld, Tempel und Kirche über der Korykischen Grotte (Cennet Cehennem) in Kilikien, İstMitt 17, 1967, 254-278
- Gough 1985 M. Gough, Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey, 1985
- Gough 1975 M. Gough, Dağ Pazarı. The Basilical Church "extra muros" Studies in Memory of David Talbot Rice, 1975, 147-163
- Koch 1995 G. Koch, Frühchristliche Kunst, 1995
- MAMA II E. Herzfeld- S. Guyer, Meriamlik und Korykos, MAMA II, 1930
- Mathews 1980 Th. F. Mathews, The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy, 1980
- Orlandos 1952 A.K. Orlandos, He xylostegos palaiochristianike basilike tes mesogeiakas lekanas, 1952
- Peschlow 1972 U. Peschlow, Neu Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesiskirche in İznik, İstMitt 22, 1972, 145-187
- Peschlow 1975 U. Peschlow, Byzantinische Plastik in Didyma, İstMitt 25, 1975, 211-257

- Peschlow 1990 U. Peschlow, Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mittelalter, *IstMitt* 40, 1990, 207-258
- Peschlow 1991 U. Peschlow, Zum Templon in Konstantinopel, *Αρμος.Τιμητικός Τομος στον Καθηγητη Ν.Κ. Μουτσοπουλο*, 1991, 1449-1475
- Testamentum Domini I. E. Rahmani (Haz.), *Testamentum Domini Jesu Christi*, 1899
- Ulbert 1986 T. Ulbert, Resafa II, Die Basilika des heiligen Kreuzes in Resafa-Sergiupolis, 1986
- Xydis 1947 St. G. Xydis, The Chancel Barrier, Solea and Ambo of the Hagia Sophia, *Art Bulletin* 29, 1947, 1-24

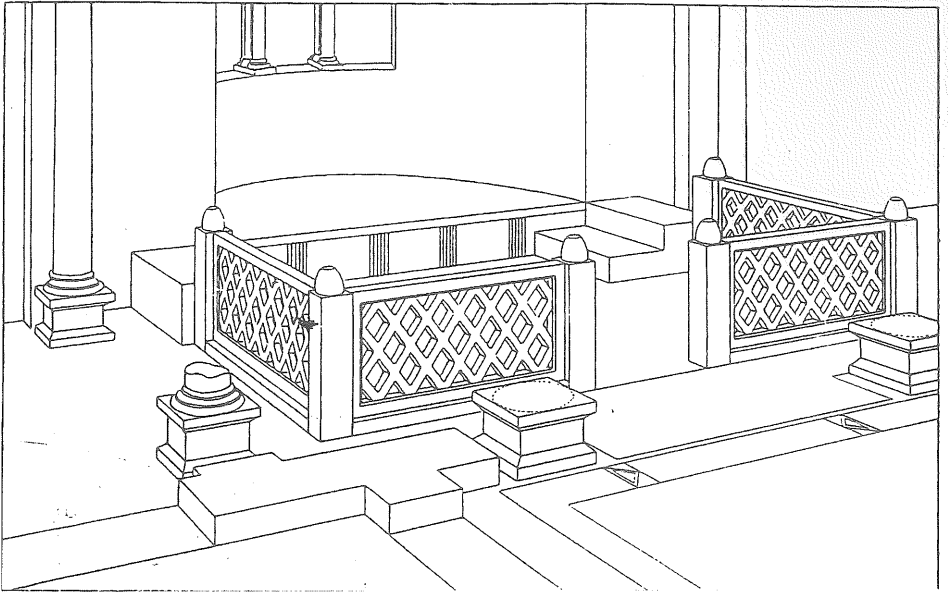

Fig 1

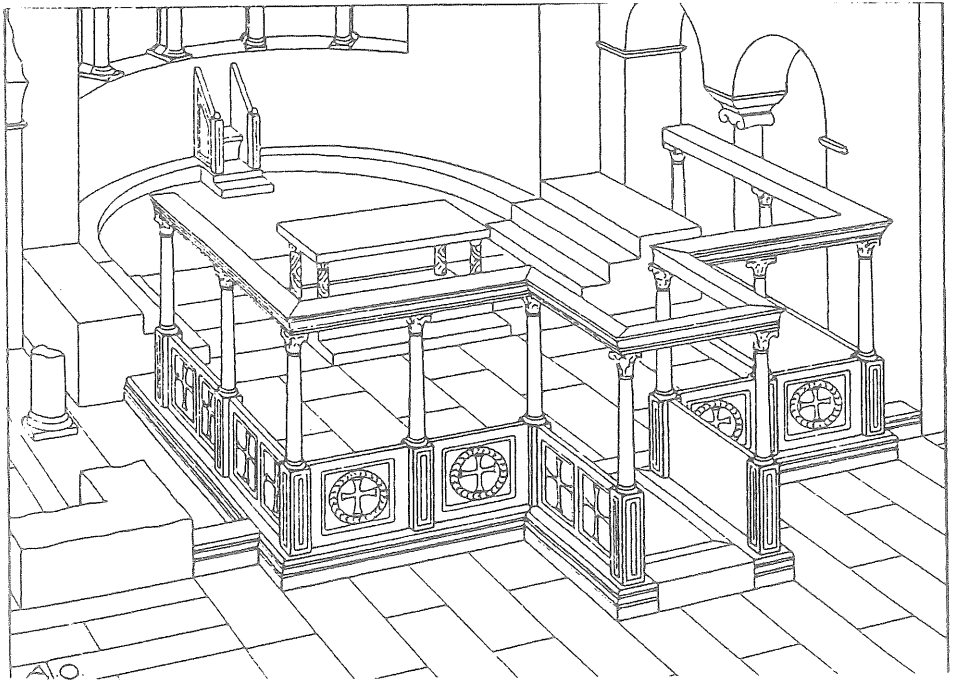

Fig 2

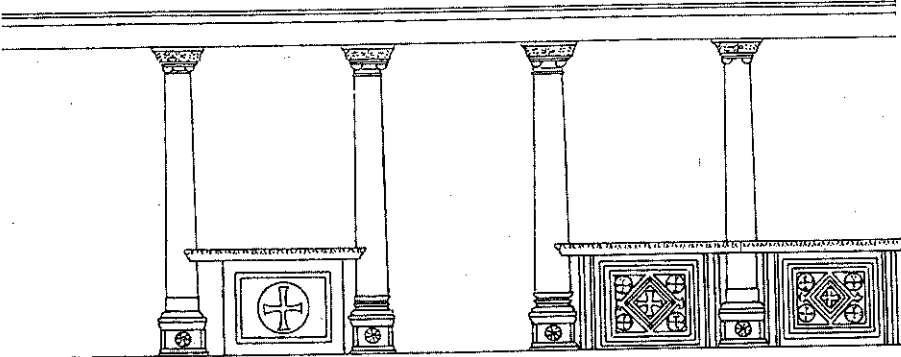

Fig 3

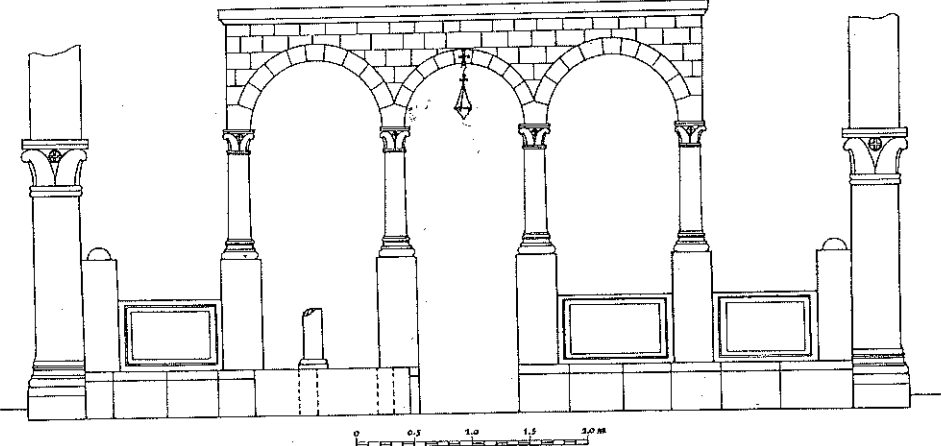

Fig 4

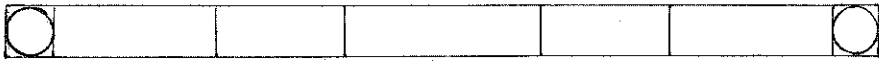
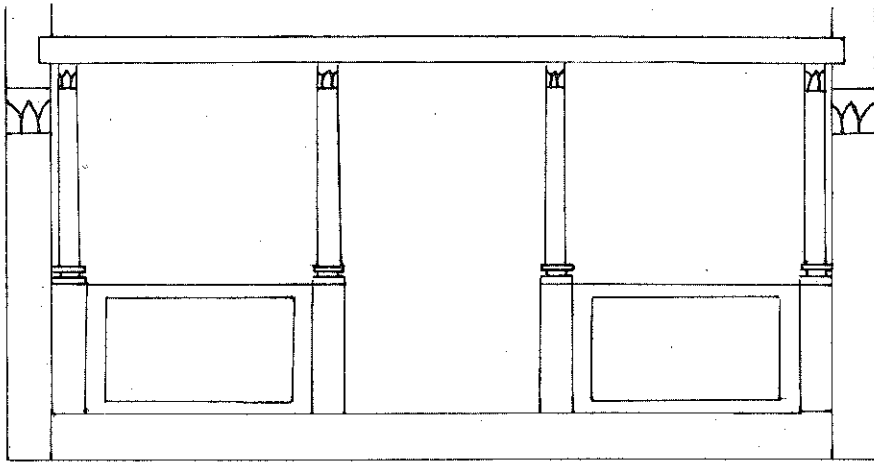

Fig 5

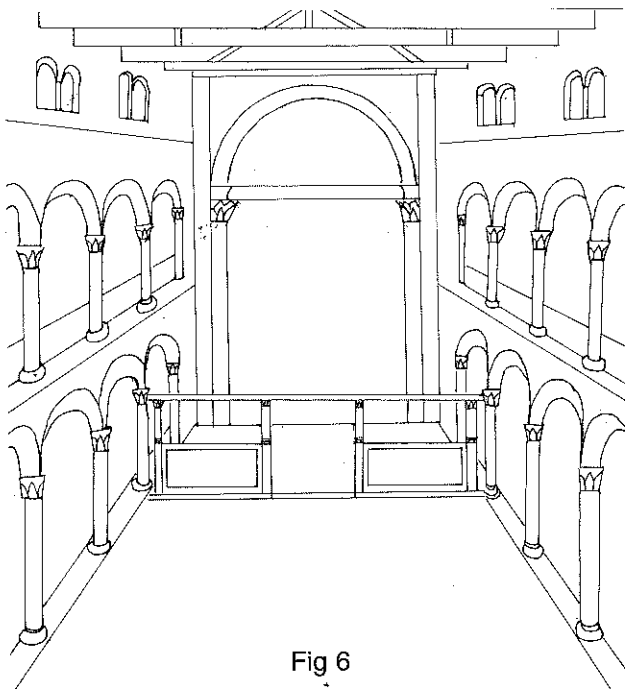

Fig 6